
Eduardo Blasco Ferrer, *Paleosardo. Le radici linguistiche della Sardegna neolitica*. Berlin/New York, De Gruyter, 2010. [243 pxs. + XV].

El Prof. Blasco Ferrer, de la Universidá de Cagliari, perconoció abenayá pela calidá de los sos estudios románicos y gran especialista del sardu, úfrenos agora un títulu que, de xuru, ha llamar l'atención y llevar el más fondu interés. El llibru, llueu d'un curtiu entamu, xébrase n'ocho estayes dedicaes al trabayu propiamente d'investigación siguiés de los materiales d'encontu que lu acompanguen como son la bibliografía (§9), índices (§10), mapes hestórico-lingüísticos (§11) y documentación en semeyes (§12). Como nun fai falta alvertilo, trátase d'una obra empobinada dafechu al estudiu del sustratu d'un de los territorios que yá de vieyo suscitaren l'interés romanísticu. Nun ye d'extrañar, entós, que los capítulos inxertos de manu se fixen fundamente nos aspectos hestóricos, teóricos ya metodolóxicos remanaos a lo llargo'l tiempu en trabayos precedentes. Poro, el primeru d'ellos titularáse significativamente, «El sustratu: definición y estudiu interdisciplinar» onde se pasará revista al conceutu de sustratu, a la so nacencia y asitiamentu dientro los estudios románicos. Tamién fadrá ver la importancia del léxicu y de la toponimia como encontros fonderos nesi tipu d'estudiu y fixaráse nun aspeutu de pergrán valir pa la reconstrucción del sustratu como ye alvertir, ensin tracamundiar los niveles, les interrellaciones de los estudios lingüísticos con otros destremaos y alloñaos como los hestóricos, arqueolóxicos y, mesmamente, xenéticos. Sobro ello insistirás más alantre (§3) cuando s'olive por dixebrar esos aspectos na mesma hestoria de los estudios fechos sol sardu. El capítulo 2 ye tamién de calter xeneral y metodolójicu darréu que'l nuesu autor, bon conocedor de la hestoria lingüística románica, de los sos llogros y de les sos debidaes, avérase al repasu del métodu hestórico-comparativu no que se refier a la reconstrucción del indoeuropéu y a lo que sedríen los sustratos paleoindoeuropéu y peri-indoeuropéu (=mediterraneu). Fíxase darréu nun aspeutu de pergrán interés como ye na necesidá d'entender los problemes de sustratu dientro d'un contestu bilingüe faciendo ver cómo la sociolingüística nun ha escaecese a la hora d'afondar en delles cuestiones a vegaes dexaes a un llau por escaecer esi fechu tan elemental nos casos de sustitución lingüística. Dempués resérvense unes cuantes de páxines a informaciones precises sol métodu combinatoriu y tipolójicu qu'algamará fonda importancia nel trabayu investigador equí propuestu como nidiamente se fadrá ver más alantre (3.2.4). Ye, entós, nel capítulo 3 onde se pue alvertir con más procuru l'interés que pieslla pa pescanciar con sofítancia bona parte de lo que nesti llibru se propón. Céntrase en destremaos estudios que se fixaren a lo llargo'l tiempu na hestoria formativa del sustratu sardu bien dende perspeutives alloñaes de lo lingüístico *stricto sensu*, bien dende un oxetivu nidiamente lingüísticu como alcontramos nos trabayos hestórico-comparativos de la escuela italiana primero, de Wagner y Hubschmid llueu y, a lo cabero, d'otros que siguieren na mesma xera estudiosa. Ello faise con un equilibráu asitiamentu

críticu sobro la insuficiencia de los métodos empleaos. Frente a ello opón el nuesu autor la metodoloxía qu'entama a espardeise dende los años 80-90 del pasáu sieglu empobinada a encontrar la investigación sustratística gracies al sofitu de la morfoloxía de los microtopónimos de nidiu orixe prellatín. Foi a partir d'un trabayu de Heinz Jürgen Wolf de 1985 cuando los estudios sol sardu emprimen seriamente per esa vía mirando, de manu, pola igua de la espresión toponímica fasta entós esformada dafechu. Esti mesmu autor en 1998 analizará fondamente una llarga riestra de nomes de llugar paleosardos fixándose nel análisis distribucional (allugamientu de prefixos, sufixos, combinaciones, seleición y restricciones) y de frecuencia (ocurrencies, regularidá de la estructura na formación de derivaos) y sedrá d'ehí d'u surda la información na que s'enfotar con rellación a la cadarma de la llingua del sustratu. Ello fexo ver que'l tipu toponímicu paleosardu dixebrábase fondamente del llatín darréu que nun ufría davezu una estructura que respondiére a una raíz y sufixu con ún o dos segmentos intermedios. Nesi sen yá trabayare'l mesmu Blasco Ferrer de la qu'en 1988 describía la fala de l'Alta Ogliastra y fixaba la so atención nuna gran bayura de topónimos non consideraos enantes na investigación. L'análisis que darréu seguirá'l nuesu estudiosu ye estructural y tipolóxicu lo que-y dexa la posibilidá d'alvertir abondes estructures toponímiques y aisllar enforma raíces entá non aclaraes dafechu semánticamente. Pero llograrálo gracies a la comparanza interlingüística cuando algame que la clave interpretativa va atopase nes semeyances que col paleosardu ufren los sistemes tipolóxicamente afines que sedrán, nin más nin menos, el paleovascu y, en midida más curtia, l'ibéricu (páx. 62). El capítulu 4 titúlase, persignificativamente, «Tipoloxía del paelosardu» y va empobináu, gracies al análisis estructural de los topónimos, a afayar les estructures que los sofíten. Pa ello encárase l'autor, perpedagóxicamente, colos problemes que surden darréu como son los rellativos a la segmentación, a l'atención que merecen los alomorfos pa nun tracamundiar l'análisis, a l'averiguación de los *morfemes léxicos* (= raíces = bases = lexemes), *morfemes gramaticales* (= morfemes = sufixos) y tamién *prefixos* pero que, como habrá concluyise, éstos nun tendrán relevancia nel casu presente al ser el paleosardu una llingua aglutinante, anque nun dexen d'apaecer elementos d'otra mena como les consonantes protétiques. Análizase, entós, la estructura morfolóxica del paleosardu onde se fai rellación atenta a 58 bases (AL, ARAN, ARKI, ARD, ARTZ, BAR, BERRI, BIDE, KAR(R)A, KERE, KUK, DES, DOL, DONN, GAV, GO(N), GORR, ILI, IRI, IS, ISTI, LAK, LATS, LOK, LUR, MAND, MASA, MELE, NAVA, NUR, OLA, ON, ONA, ORE, ORGA, ORRI, ORTU, ORVE, OSA, OSPE, OST, OTZI, OVI, PAL, SALA, SARA, SILI, SINI, SOL, SORO, SUNE, TALA, TORT, TURKI, TURRI, UR, URRI, ZUR); préstase, llueu, atención a los sufixos, al vocalismu (*a, e, i, o, u*) átones y tónicos, munchos diptongos, especialmente decrecientes, y destremaes secuencies que respunden al esquema VCV y otres daqué más complexes. Sigue darréu un esame más pormenorizáu de *mele*, *kore*, *ertz*. Ufiértensenos (4.3) lo que según l'análisis fechu permite al prof. Blasco Ferrer deducir so la tipoloxía del paleosardu: trátase d'un llingua aglutinante onde

lo más significatible ye, ente otro, que'l cuerpu de la pallabra llógrase pola acumulación de raíces (ensin afitamientu d'elementos rellacionales) a lo que s'amiesten los sufijos. Úfrensenos tamién les estructures silábiques qu'amuesen los topónimos [VC(C), VCC], l'inventariu fonolóxicu vocálicu de perposiblemente cinco unidaes, y el consonánticu /t k b d g s ts l ʎ r m n/. Zárrase'l capítulu alvirtiendo que gracies al cuadru ufiertáu podemos pasar a la comparanza del paleosardu col paleovascu y col ibéricu «que se revelen como la clave verdadera d'interpretación de los microtopónimos sardos» (px. 87). Poro, ye polo que s'inxerta darréu un nueu capítulu (§5) col títulu «Paleosardu, paleovascu, ibéricu» onde se pasa revista a les característiques que se xulguen afayadices nestes dos últimes llingües pa llueu facer comparanza col paleosardu. Fíxase'l nuesu autor, de manu y curtiamente, na tipoloxía del paleovascu. Enantes, con una perspeutiva diacrónica afitada nos datos llatinos, en cuatro fenómenos que-y resultarán amañosos na confrontación colos dialeutos sardos barbaricinos: pronunciación fricativa de /f/; caltenimientu de les oclusives sordes intervocálicas /p t k/; tendencia a sonorizar P- > b-, K- > g-; neutralización *sorda/sonora* nes oclusives xeminaes. Insístese, llueu, nel calter aglutinante del vascu refiriéndose a les particularidaes más notables (acumulación de morfemes sufixales), marcanza sintagmática y tipu de composición. Darréu, dempués d'observaciones puntuales y clares, empobináu por autores como Mitxelena y Lakarra fai referencies espícites a la reconstrucción fonolóxica del paleovascu tanto nes vocales como nes consonantes. Nel apartáu 5.3 fai l'esame del ibéricu y, dempués de solliñar dellos aspeutos pa una bona intelixencia de l'argumentación y p'asitiar esa llingua prehistórica nel so contestu, refierse a los resultaos algamaos en dómines modernes pol métodu combinatoriu, sobre too de magar los trabayos de Jürgen Untermann y otros. Nesi sen, amás de referise de pasada a les bases de más interés pa la comparanza que-y ocupa, afita que'l tipu morfolóxicu del ibéricu ye tamién aglutinante y, darréu, refierse al inventariu fonolóxicu de fonda semeyanza col paleovascu nel vocalismu (cinco vocales), nel consonantismu y na cadarma silábica. Nel epígrafe 5.4 fai comparanza del paleovascu y paleosardu sofitándose nes raíces a les qu'axunta los tres pseudosufijos (-*kor*, -*mele*, -*erthe*). Pasa asina, con gran procuru, revista a un total de 31 bases que podríen ser comunes a les dos llingües (ALA, (H)ARAN, ARDI, (H)ARTZA, BASO, BERRI, BIDE, *DES, *DOL, ERTZ, *GONI, GORRI, (H)IRI, ISTI(L), ITZ/*IZ, LATS, LOGI, LUR, MANDO, *NUR, OLA, ON, ONA, ORRI/OSTO, (H)OTZ, (H)OBI, SORO, *SUSUNE, (I)TURRI, UR, ZURI); a ello amiesta dellos sufijos (-*ake*; -*al*, -*ei*, -*oi*; -*tz*). Darréu (5.5.4) faise la mesma comparanza pero agora ente ibéricu y paleosardu centrándose en 10 raíces (ARKI, BAR, KERE, ILI, LAKO, BEL(E)S/MELES, *ORTU, SINE, TORTIN, TURRI/URKI) que, de manu, habríen tenese por comunes. Pero, persabiendo que de la xuntanza de los datos apurrios pol paleovascu y pol ibéricu nun se xustificuen la totalidá de les 58 raíces paleosardes que citare un tiempu atrás (§4), dedica otra estaya (5.6) a facer la comparanza afayadiza del paleosardu coles raíces inciertes o desconocies aunies cola etiqueta de *paleoindoeuropees* o

peri-indoeuropees. Son les diecisiete que se conseñen: *KAR(R)A, *KUR, *DEU, *DONN, GAVA, NAVA, *ORE, ORGA, *ORVE, *OSA, *OSPE, *PAL, *SALA, *SARA, *SIL, *SOL, *TALA. Nel apartáu 5.7 insiste'l prof. Blasco en que la so tesis encóntase na identidá formal irrefutable ente delles raíces y dalgunos sufixos de los topónimos paleosardos averaos a los apellativos (a vegaes tamién nomes de llugar) del ibéricu y paleovascu. Pero pa meyor convencimientu de los argumentos formales sofítarase tamién nos datos ufríos pola semántica referencial y pola cognitiva. D'ello albidrarase'l tipu de cultura antropolóxica que pudo surdir y llograse. El cuadru qu'ufre'l paleosardu xiraría a la vera de seis estayes nocionales: hidrónimos; nomes de montes; valles; accidentes del terrén; animales; asentamientos; flora; carauterístiques cromátiques y xeofísiques. Ye dende esa perspeutiva, pescancia, d'u se fadrá posible un reconstrucción antropolóxica. El capítulo 6 trata d'averiguar la «Estratigrafía del paleosardo» dempués de facer delles alvertencies metodoloxiques. Sigue llueu, na comparanza paleosardu-paleovascu, refiriéndose de manu a les raíces primaries asitiaes especialmente na rexón centro-oriental de Cerdeña (p. 138); refierse dempués críticamente a les secundaries y duldoses (*bide*, *istil*, *mando*, **nur*, (*h*)*obi*). Darréu examina lo rellativo al paleosardu ya ibéricu onde s'atopa cola torga de la falta de conocencia semántica de munches de les raíces ibériques y trata de dos aspeutos, d'un llau la bondá ya'l puxu de les raíces implicaes (*arki*, *bar*, *kere*, *kili*, *ili*, *lako*, *beles*, *ort(in)*, *sine*, *turki*); d'otru, la interpretación que de los testos ibéricos pue facese dende'l paleosardu. El capítulo zárrase col estudiu de la faza sustratística onde menos s'afondó a lo llargo la esposición pero tamién relevante y que respunde terminoloxicamente 1) a les raíces peri-indoeuropees o mediterránees; 2) a les raíces peri-indoeuropees en rellación coles paleoindoeuropees; c) a les raíces paleo(indo)europées. Enantes del correspondiente tratu pormenorizáu sintetiza, con bon criteriu y bien iguaes pallabres (pxs.146-147) l'estáu de la cuestión colo qu'enconta la meyor comprensión del llector menos avisáu. El curtiu capítulo 7 nagua por facer una referencia de conxuntu y comparativa ente los elementos (dexando a un llau les raíces) del sardu modernu centro-oriental (de Barbagia y otres fasteres averaes) y que coinciden con trazos típicos del vascu. Entama faciendo referencia a los puntos de xuntura que s'alvierten nel acentu nes dos llingües (7.2); sigue llueu col vocalismu onde ye nidia l'alternancia vocálica ente [o] y [u]. Nel párrafu 7.4 fala del comportamientu de F- d'orixe llatín que se desanicia nos dialeutos barbaricinos y baronieses y, a la par, caltiénse nuna curtia aspiración [h] en Ovvodda; a la so vera dellos exemplos con *p-* en pallabres barbaricines fainos ver perbién la mesma conducta que del llau hispánicu onde se conseña una aspiración hestórica (güei caltenida nel gascón y desaniciada en castellán) y tamién, en xunto, los resultaos vascos en [p-] y [b-]. Incídese, llueu (7.5), n'otres coincidencies como nel caltenimientu de les oclusives sordes intervocáliques, sonorización frecuente de *κ-* y desonorización de les xeminaes llatines -BB- (SABBATUM > barb. *sápadu*, vas. *zapatu*). Refierse darréu (7.6) a otros tres fenómenos menos indicativos, por dase

tamién n'otres fasteres romániques y, mesmamente, nel sardu del sur. Trátase de la oposición ente líquida *simple* / *llarga*, fuxendo de considerar la cacuminal dende'l sustratu [l] → [d]; del reforzamientu de R- acompañada de vocal protética; de la construcción sintáctica iterativa d'axetivos y alverbios que llogren un efeutu intensivu o superlativu (*ur garbi garbia* ('agua llimpio llimpio', 'agua perllimpio'). A lo cabero (§8) fina'l llibru con un curtiu capítulo de conclusiones onde insiste en dellos aspectos sollinaos a lo llargo l'argumentación caltenida como hipótesis de trabayu y que sedría que la Cerdeña presemítica nun s'entiende llingüísticamente ensin l'asitiamientu densu paleovascu ya ibéricu especialmente na fastera centro-oriental de la isla güei italiana. Alviértese un espardimientu dende lo vasco ya ibéricu hacia l'oriente peninsular, a les Balears y a Cerdeña y sur de Francia. Ello dexa almitir la hipótesis de destremaes migraciones y camudamientos comerciales y culturales, non sólo llingüísticos. El repasu a les xebraes épocas prehistóriques empobina al nuesu autor a delles disquisiciones que resume apuntando en Cerdeña la posibilidá d'un sosustratu pre-paleovascu con anterioridá al IX mileniu. Del mileniu IX-III a.C. yá podría falase d'un sustratu paleovascu y tamién ibéricu. Nel mileniu III al I a.C. habría alvertise la existencia sustratística peri-indoeuropea y paleoeuropea. Estes conclusiones, asoleyaes cola mayor prudencia y humildá, acompañuense del asoleyamientu de dos de los aliendos del autor: d'un llau una llamada a una recoyida rigurosa y sistemática de la toponimia menor; d'otru, un encamientu pa que s'algame un equipu d'especialistes en sardu, vascu ya ibéricu que faigan posible afondar nes cuestiones equí planteaes. La densidá del trabayu, dientro de la so nidia esposición y escritura iguada, nun dexa que nós podamos amestar muncho a un llabor tan difícil como esti col qu'arrecostinó'l prof. Blasco Ferrer. Metese nel mundu llingüísticu ye difícil. Metese nel mundu prerromanu ye siempre enguedeyoso. Pero'l prof. Blasco Ferrer failo seguru de los sos conocimientos y sofítáu nun métodu afayadizu. Y ye asina como ufre los sos materiales y los resultaos, humildemente, a la consideranza y a la crítica de los especialistas a los que, lóxicamente, ha encaméntase-yos una llectura reposada. Hai munches coses favoratibles pa que nos averemos a la llectura d'esta obra pero de xuru ninguna con más sofítancia que la qu'aconseya facelo por tratase d'un llibru escritu dende la reflexón madura y non dende la zuna d'un novel, imaxinativu y ardisosu. Esa reflexón tien l'aniciu fondu nos llargos años que vien dedicando al estudiu d'una llingua, el sardu, onde les propuestes que se fagan cuenten yá, de manu, con una bona esperiencia, amañosu y granible p'averanos con más información a la conocencia de caún de los nuesos dominios llingüísticos [Xosé Lluís García Arias].